

ΤΟ ΧΙΑΚΟΝ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ ΑΝΑ ΤΟΥΣ ΑΙΩΝΑΣ

Τὸ χιακὸν πολίτευμα, ὅσον ἐγὼ γνωρίζω, δὲν διέφερε γενικῶς ἐν πολλοῖς τῶν πολιτευμάτων, τὰ ὁποῖα εἶχον γίνῃ παραδεκτὰ ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ἐκυρώθησαν ἐπισήμως εἰς ἄλλας πόλεις καὶ νήσους. Εἶναι γνωστόν, καὶ ἐλέγχθη πολλάκις, ὅτι οἱ Τούρκοι ἔκαμνον διάκρισιν μεταξὺ τόπων κατακτηθέντων καὶ τόπων ἐκουσίως ὑποταχθέντων. Τὰ δορυάλωτα μέρη εἶχον νὰ ὑποφέρωσιν ὅλην τὴν σκληρότητα τῶν κατακτητῶν, ἐνῶ τὰ ἐκουσίως ἢ εἰρηνικῶς στέρξαντα νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τοὺς Τούρκους διέσωσαν τὰ μέχρι τότε προνόμια αὐτῶν ἢ ἐπεκύρωσαν ταῦτα. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Χίος δὲν ὑπετάχθη εἰς τοὺς Τούρκους τῷ 1566 κατόπιν αἱματηρᾶς ἀντιστάσεως, ἀλλὰ καλῇ θελήσει, θὰ καταλέξωμεν καὶ αὐτὴν εἰς τοὺς τόπους, οἱ ὅποιοι διετήρησαν τὰ πάτρια προνόμια. Λέγοντες τὰ πάτρια, ἐννοοῦμεν τὰ ἰσχύοντα ἐπὶ τῆς ἡμετέρας βασιλείας «θέσμια νόμων», τὰ ὁποῖα καὶ αὐτὰ πάλιν ἦσαν ἀπότοκα, ἢ λείψανα ἢ διαμόρφωσις—δὲν ἠξεύρω ποῖαν λέξιν πρέπει νὰ προκρίνη τις—προηγουμένης καταστάσεως, εἰς τὴν ὁποῖαν πρέπει ἀναγκαιῶς νὰ ἀνατρέξωμεν. Ἐπειδὴ δὲ εἶναι ἡμῖν ὁ λόγος περὶ ἑνὸς καὶ μόνου τοπικοῦ αὐτοδιοικητικοῦ συστήματος, θὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν, ἐφ' ὅσον μᾶς ἐπιτρέπουν τοῦτο αἱ πηγαί, τὴν ἀρχικὴν μορφήν τοῦ Χιακοῦ πολιτεύματος, διὰ νὰ ἀντιληφθῶμεν τὰς διακυμάνσεις καὶ μεταπτώσεις του καὶ φθάσωμεν οὕτως εἰς τὴν τελευταίαν του ἐπὶ Τουρκοκρατίας διαμόρφωσιν.

Παλαιοτάτη μορφή καὶ τοῦ Χιακοῦ πολιτεύματος ἦτο ἡ βασιλεία καὶ πρῶτος μυθολογούμενος βασιλεὺς τῆς Χίου τῶν μινωϊκῶν χρόνων, ὁ Οἶνοπίων, ὅστις ἐν τῇ λαϊκῇ παραδόσει συγχέεται πρὸς αὐτὸν τὸν Διόνυσον. Κατὰ τοὺς ὀπωσδήποτε ἱστορικοὺς χρόνους, ἔχομεν ἐν Χίῳ δύο βασιλεῖς, ὡς καὶ ἐν Σπάρτῃ, κληρονομικοὺς, ὧν ὅμως ἀγνοοῦμεν τὰ ὀνόματα τῶν γενῶν, ἐνῶ γνωρίζομεν πολλῶν ἄλλων χιακῶν γενῶν τὰ ὀνόματα ἐξ ἐπιγραφικῶν κειμένων.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο πρέπει νὰ τονισθῇ ἡ μεγάλη συμβολὴ τοῦ πατρός μου εἰς τὴν παλαιὰν Μινωϊκὴν Χιακὴν ἱστορίαν, διὰ τῆς ἀναγνώσεως καὶ σχολιάσεως πλουσίων ἐπιγραφικῶν κειμένων, τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν ἠτύχησεν ὅλα νὰ ἐκδώσῃ καὶ ἐρμηνεύσῃ ὁ ἴδιος, διότι τὸν προέλαβεν ὁ θάνατος, ἐξέδωκα δ' ὅμως ἐγὼ, ἀτελέστερον βεβαίως, ἀλλὰ πάντως ἐξέδωκα εἰς τιμὴν τοῦ ὀνόματός του διὰ τὰς πολυετεῖς ἐρεῦνας του καὶ κόπους.

Ἡ μεγάλη αὐτὴ συλλογὴ Χιακῶν καὶ Ἑρυνθραϊκῶν ἐπιγραφῶν ἐξεδόθη

εἰς τόμον 400 σελίδων, δαπάνη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας τῷ 1908, τῇ προτάσει τοῦ σεβαστοῦ μοι καθηγητοῦ καὶ ἀειμνήστου Γεωργίου Χατζιδάκι.

Ἀπὸ τὰ ἐπιγραφικὰ κείμενα τῆς τε Χίου καὶ τῆς ἐναντι αὐτῆς γείτονος πόλεως τῶν Ἐρυθρῶν, συνάγομεν ἱκανὰς εἰδήσεις περὶ τοῦ πολιτεύματος αὐτῶν, ἀλλ' ἰδίᾳ καὶ περὶ τῶν νομοθεσιῶν καὶ τῶν θεσμῶν τῶν δύο ἀδελφῶν ἰωνικῶν πόλεων, αἱ ὁποῖαι διείποντο σχεδὸν ὑπὸ τῶν αὐτῶν νόμων καὶ ἐθίμων. Λέγω ἐθίμων, διότι καὶ ταῦτα εἶχον τὴν θέσιν τῶν εἰς ἕκαστον πολίτευμα καὶ δι' ὅλου τοῦ ἐθνικοῦ βίου ἔφθανόν πως εἰς θέσιν νόμων. Αὐτοὶ οἱ λεγόμενοι ἄγραφοι νόμοι, ἦσαν φαίνεται ἐπὶ τῶν παλαιῶν σημαντικοί.

Διὰ τὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ πολίτευμα, μὴ λησμονήσωμεν ὅτι, πρὸ τῆς παρεκβάσεως, εἵχομεν σταθῇ εἰς τὰ γένη. Τὰ γένη αὐτὰ δὲν ἦσαν ἐντελῶς ὅπως τὰ τῆς Ἀττικῆς, ἀλλὰ φαίνονται μᾶλλον ἱερατικά, ἂν μὴ κληρονομικά, σχετιζόμενα μὲ τὴν ὑπηρεσίαν ἑνὸς Θεοῦ. Ὀνομαστότατοι τῶν χιακῶν παλαιῶν τούτων γενεῶν, εἶναι οἱ Κλυτίδαι, οἱ Εὐρυπυλίδαι, οἱ Τοττεῖται, οἱ Χάλυζοι κἄλ. Τούτων προΐστατο *γενάρχης* ἀπὸ τοῦ ὁποῖου ἐλαμβάνετο ὁ ἱεροποιὸς τοῦ πολιτεύματος, ὅστις εἰς τὴν μεταγενεστέραν μορφήν αὐτοῦ διεδέχθη τὸν βασιλέα. Ἐκτὸς τῶν *γενῶν* ἦσαν καὶ αἱ φυλαί, ἄλλη διαίρεσις ἀξιόλογος, ἐμφαίνουσα τὴν προέλευσιν τῶν κατοίκων. Αἱ φυλαὶ φαίνεται ὅτι ἦσαν *πέντε*, αὗται δ' ἔδιδον τὰ μέλη τῆς γερουσίας.

Γερουσία εἰς τοὺς παλαιούς χρόνους δὲν ἀναφέρεται ἐν Χίῳ ὑπὸ τ' ὄνομα τοῦτο, ἀλλὰ σῶμα γερόντων, ἢ *σύνδοδος τῶν πρεσβυτέρων* ἢ *ἐδρεύουσα εἰς τὸ πρεσβυτικόν*, ὡς ἀναφέρεται εἰς τὰ κείμενα. Ἡ σύνδοδος αὕτη τῶν πρεσβυτέρων ἐκαλεῖτο καὶ «ἀγέλη τῶν πρεσβυτέρων». *Γερουσίαν* ὀνομαστὶ ἔχομεν μόνον κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους. Ἐκ τῆς συνόδου τῶν πρεσβυτέρων ἦσαν οἱ πρόβουλοι, ἀνάλογοι πρὸς τοὺς ἐφόρους τῆς Σπάρτης, αὐτοὶ δὲ παρεκάθητο εἰς τὸ ἐν Πανωνίῳ συνέδριον τῶν Ἰώνων ὡς ἀντιπρόσωποι τῆς Χίου καὶ ὡς δικασταί, πρῶτος δὲ πρόβουλος ὑπῆρξεν ὁ παλαιότατος βασιλεὺς Ἐκτωρ, τιμῆς ἔνεκεν, ὡς ἐξιωνίσας ἐπιτυχῶς τὴν νῆσον διὰ τῆς ἐκδιώξεως ἢ ὑποταγῆς τῶν Καρῶν καὶ Ἀβάντων, ὧν οἱ μὲν πρῶτοι ἦλθον ἐκ Καρίας, οἱ δεῦτεροι δ' ἐξ Εὐβοίας.

Εἰς τὰς ἐπιγραφὰς βλέπομεν καὶ *φράτρας*, ὅχι *φράτρας*, ὡς ἐν Ἀττικῇ, ἀλλὰ φράτρας ὁμοτέχνων, ἥτοι συντεχνίας, αἱ ὁποῖαι ἐν Χίῳ ἦσαν πατρωνυμικά, διότι δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι καθ' ἣν ἐποχὴν ἐγράφησαν τὰ θέσμια ἐκεῖνα, αἱ τέχναι ἦσαν κληρονομικά. Εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν ἀδελφάτων, ἐπομένως τῶν συντεχνιῶν. Εἰς μίαν ἐπιγραφὴν ἔχομεν ἀπόφασιν τῶν Ἐρυθραίων *χειροτεχνῶν*, οἱ ὅποιοι στεφανοῦσι τοὺς τάδε καὶ τάδε, ὅπως θὰ ἔπραττεν ἐν σῶμα ὀργανωμένον. Ἔχομεν ἄλλην ἀπόφασιν τῶν ναυκλήρων Χίου, ἐξ ἧς πιστοῦται ὅτι παλαιότατη ἦτο ἡ ἀρχὴ τῶν συντεχνιῶν καὶ τῶν ὁμοτέχνων, οἵτινες ἐν τῷ συνόλῳ ἦσαν ὡς πρόσωπον νομικὸν μιᾶς κοι-

νότητος, ὥς ἦσαν καὶ βραδύτερον ἀκριβῶς αἱ συντεχνίαι μὲ τοὺς μαῖστορας καὶ πρωτομαῖστορας ἢ προέδρους τῶν συντεχνιῶν.

Ἀπ' ἀρχῆς τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἡ Χίος ὀλιγαρχεῖτο κατὰ προτίμῃσιν, κυρίως ἔνεκα τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν δούλων, ἀπιστεύτως μεγάλου. Ἡ ὀλιγαρχία ἔλαβε σχεδὸν τὴν μορφήν τῆς τυραννίας, καὶ δὴ ἔξ ὅτου περιῆλθεν ἡ νῆσος εἰς τὴν ὑποταγὴν ἡμετέρων τε καὶ ξένων κατὰ καιρούς. Κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἡ ὀλιγαρχία ὑπῆχθη εἰς τὴν βασιλείαν, πρῶτος δ' ἐκ τῶν γνωστῶν ἡμῖν μεσαιωνικῶν ἀντιπροσώπων τῆς Χίου, ὁ Ἰωάννης Καλόθετος εἶναι καὶ ὁ πρῶτος ἐντολοδόχος τῶν Χίων. Δεύτερος μετὰ τοῦτον εἶναι ὁ Ἰωάννης Ζυβός, ὁ τοπάρχης τῆς Χίου κατὰ τὸ 1346 ὁ καὶ παραδούς τὴν νῆσον μετὰ μακρὰν ἀντίστασιν τοῖς Γενοαταῖς, δυνάμει εἰδικῆς συμφωνίας. Ταύτης ὅμως μὴ τηρηθείσης—γνωστὴ εἶναι ἡ τύχη ἡ ταχεῖα ἡ βραδεῖα τῶν μετὰ τοῦ ἐχθροῦ συναπτομένων συνθηκῶν ἢ συμβάσεων—ὁ Ἰωάννης Ζυβός ὥς πληρεξούσιος τῶν Χίων μεταβαίνει παρὰ τῷ βασιλεῖ, ἵνα ἐνεργήσῃ περὶ ἀπαλλαγῆς τῆς Χίου ἀπὸ τοῦ ξενικοῦ ζυγοῦ, ἀλλὰ μία του γενναία ἀπόπειρα κατὰ τῆς τετειχισμένης πόλεως τῆς νήσου ἀποτυγχάνει, πίπτει δὲ αὐτὸς ἡρωϊκώτατα πρὸ τῶν τειχῶν τῆς πόλεως.

Μόλις ἐτακτοποιήσαν οἱ Γενοᾶται τὰ ἐν Χίῳ, εἶδον τὴν ἀνάγκην τῆς ἐξομαλύνσεως τῶν μετὰ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ζητημάτων των, δι' ὃ διώρισαν ἀντιπρόσωπόν των μόνιμον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὁ ὁποῖος ὠνομάσθη *consul* ἢ κοινῶς *console*—πρόξενος καὶ ὥς τοιοῦτος ἐλαμβάνετο εἰς τῶν γενοατοχίων τῶν ἐγκατεστημένων ἐν Γαλατῇ, πολλάκις ὅμως εἰς ἐκτάκτους περιστάσεις ἀπεστέλλετο καὶ εἰδικὸς ἐκ Χίου. Τὸ πρᾶγμα εἶναι σαφέστερον κυρίως κατὰ τοὺς περὶ καὶ τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνους, ὅτε καὶ ὀνόματα πολλὰ γνωρίζομεν τῶν τοιούτων πρεσβευτῶν καὶ προξένων τῆς Χίου ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Θὰ φανῇ, ἴσως, ἄσχετος ἡ ἔρευνα περὶ τοῦ θεσμοῦ τούτου—ἄς τὸν ὀνομάσωμεν οὕτω—τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Χίου, ἀλλὰ εἰς τὴν ἀρχὴν ταύτην τὴν παλαιὰν δέον νὰ θεμελιώσωμεν καὶ τὸ ἀξίωμα τῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἀρχόντων ἀντιπροσώπων τῆς Χίου, οἱ ὁποῖοι τότε ὠνομάσθησαν *ἔφοροι* ἢ *ἐπίτροποι*.

Ὁ γενοατοχίος *console* εἶχε καὶ τὴν ἐποπτείαν τῶν πλοίων καὶ τῶν ἐμπορευμάτων τῆς Χίου, τὰ ὅποια ἀνέπλεον καὶ κατέπλεον τὸν Βόσπορον, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν Τούρκων ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὥς κυριώτερόν του ἔργον εἶχε νὰ ἐξομαλύνῃ τὰς σχέσεις τῆς Χίου πρὸς τοὺς Τούρκους, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἀπιστέυτου ἐλαστικότητος καὶ ἐπὶ Γενοατῶν ἀκόμη. Ὁ ἐτήσιος φόρος ὑποτελείας, αἱ προστριβαὶ διὰ πλοῖα, πειρατείας, φυγάδας, ἀρπαγὰς κλπ. ἦσαν ἀτελείωτοι, περὶ δὲ τὸ τέλος τῆς ἐν Χίῳ Γενοατοκρατίας ἡ θέσις του ἀπέβη δυσχερεσιὰ καὶ προβληματική.

Ἀμα τῇ καταλήψει τῆς Χίου ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὁ μὲν γενοατῆς *console*

παύει πλέον ν' ἀκούεται, ὁπότε καὶ ἐμφανίζεται ἐπὶ τῆς πολιτικῆς τῆς νήσου σκηνῆς ἡ πρώτη ἀντιπροσωπεία τῶν νησιωτῶν ἀποτελουμένη ἐκ πέντε ἀνδρῶν, ὧν οἱ μὲν τρεῖς φέρουσι τὸν τίτλον τοῦ δεπουτάτου=ἀντιπροσώπου ἢ βουλευτοῦ, οἱ δὲ ἄλλοι δύο εἶναι ἀντιπρόσωποι τῆς ἐκκλησίας, ὁ μὲν τῆς ὀρθοδόξου, ὁ δὲ τῆς δυτικῆς, οἱ ὅποιοι ἔρχονται εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν διὰ νὰ διαπραγματευθῶσι τὸ μόνιμον πολίτευμα τῆς νήσου, με' ἄλλους λόγους νὰ ἐξασφαλίσωσι τὰς λεγομένας *προνομίας*.

Ἀντιπρόσωπος τότε τῆς ἰδικῆς μας ἐκκλησίας ὠρίσθη ὁ παπᾶ Νεόφυτος Μοδινός, διότι ἐπίσκοπος τῆς νήσου δὲν ὑπῆρχεν ἀπὸ τῆς γενοατικῆς κατοχῆς, τῶν δὲ δυτικῶν ὁ Τιμόθεος Γαριβάλδης, ὁ ὁποῖος ἔπαινε ἔκτοτε νὰ φέρῃ καὶ τὸ ἐπώνυμον Ἰουστινιάνης διὰ τὸν φόβον τῶν Τούρκων. Ἐκ τῶν τριῶν εὐγενῶν Χίων, οἵτινες, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, ἐστάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἦσαν ὁ Ἰωάννης Κορέσης, ὁ Λεονάρδος Μινδόνιος καὶ ὁ Δομέστικος Λάσκαρης.

Ἀρχομαι ἀπὸ τοῦ τελευταίου, ἀκολουθοῦσα τὸ χριστιανικὸν ἀξίωμα ὅτι «ἔσονται οἱ πρῶτοι ἔσχατοι καὶ οἱ ἔσχατοι πρῶτοι». Ὁ Φραγκίσκος Δομέστικος, ἐκ μητρὸς Λάσκαρης, ὑποθέτομεν ὅτι θὰ ἐγεννήθῃ περὶ τὸ 1525 ἐν Χίῳ, πάντως ἐκ πατρὸς Δομεστίκου Ἑλλήνος καὶ μητρὸς ὀρθοδόξου ἑλληνίδος, Λασκαρίνας. Ὑποτεύομαι ὅτι Δομέστικοί τινες τῆς Χίου θὰ συνεδέοντο διὰ κηδεστίας πρὸς τοὺς Ἰουστινιάνας, ὡς βλέπομεν παρὰ τε τῷ Χόπφ καὶ ὡς αὕτῃ ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ ἐξακριβώσω συναντήσασα πολλὰ ὀνόματά των διαρκοῦντος τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἐν τῷ ἀρχεῖῳ τῆς Λατιν. ἐπισκοπῆς Χίου. Οἱ Δομέστικοι θὰ ἦσαν τότε καθολικοὶ ἢ, ἂν δὲν ἦσαν ὅλοι, πάντως ὁ κλάδος εἰς ὃν ἀνήκεν ὁ Φραγκίσκος ἦτο, διότι εἶναι ἀπαράδεκτον ὀρθόδοξος Χῖος νὰ ἐγένετο ἀντιπρόσωπος τοῦ Φιλίππου Β' τῆς Ἰσπανίας παρὰ τῷ Σουλτάνῳ.

Ὁ Λεονάρδος Μινδόνιος, ἔρχον ἱστορικὸν πρόσωπον τοῦ ΙΣ' αἰῶνος, σπουδᾶσας ἐν Ἰταλίᾳ φιλοσοφίαν καὶ ἱατρικὴν καὶ εἰς ἀμφοτέρας διακριθεὶς, διέμενεν ἐν Κωνσταντινουπόλει συνεργασθεὶς μετὰ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου τοῦ Β' καὶ διδάξας ἐν τῇ πατριαρχικῇ σχολῇ. Ἐπιστολαί τινες αὐτοῦ σφύζονται παρὰ Κρουσίῳ. Ἀναφέρεται ὁ ἀνὴρ συχνὰ καὶ εἰς τὸν κώδικα τῆς Λατινικῆς ἐπισκοπῆς Χίου ὡς Leonardo Mendoni medico ἢ medico Mendoni.

Οἱ Κορέσαι ἢ Κορέσιοι ἀνῆκον εἰς μίαν ἀπὸ τὰς παλαιοτάτας βυζαντινὰς οἰκογενείας τῆς νήσου, ὄντες ἄρχοντες παλαιοὶ καὶ τιμαριῶχοι μέχρι τοῦ 1346, ὅτε ἤλθον οἱ Γενοᾶται, πρὸς τοὺς ὁποίους μάλιστα καὶ ἐπολέμησαν γενναίως τότε οἱ ἐκ τοῦ γένους των Σφεβαστὸς καὶ Κώστας, σύνδικοι, καὶ Μιχαήλ, μέγας σακελλάριος, συγγενεῖς ὅλοι τοῦ Ἰωάννου Ζυβοῦ, τοῦ τοπάρχου τῆς Χίου, ἴσως δὲ καὶ συγγενεῖς τοῦ Βασιλέως. Οἱ Κορέσιοι ἐξησφάλισαν δὲ διὰ τῆς συμβάσεως πρὸς τοὺς Γενοάτας πολλὰ οἰκογενειακὰ δικαιώματα, κτήματα, πύργους, κτήνη, ἀνθρώπους ἀναγνωρισθέντες καὶ ὡς «Χρυσοβουλῶται», ἦτοι

κάτοχοι οἰκογενειακῶν χρυσοβούλλων. Τούτων ἀπόγονος ἦτο ὁ Ἰωάννης ὁ καὶ πιθανῶς ἀρχηγὸς τοῦ ἀνατολικοῦ κλάδου τῆς οἰκογενείας, διότι ὑπῆρχε καὶ ὑπάρχει ἀκόμη καὶ δυτικὸς κλάδος τῶν Χίων Κορέσηδων. Καὶ ὁ μὲν δυτικὸς κλάδος προσέκειτο, ὡς εἰκός, τοῖς καθολικοῖς, ὁ δὲ ἀνατολικὸς ἦτο ἐχθρὸς τούτων καὶ ἐπομένως καὶ τῶν Γενοατῶν. Εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΓ' αἰῶνος ἐκείνου ὁ ἀάππος τοῦ Ἰωάννου, Ἰωάννης καὶ αὐτὸς ἢ Τζοβάνης, ἦτο ἀρχηγὸς τοῦ οἴκου καὶ ἀντιπρόσωπος τῆς Βενετίας, εἰς ὃ ἀξίωμα τὸν διεδέχθη ὁ υἱὸς του Πέτρος, τοῦ ὁποίου πάλιν υἱὸς ἦτο ὁ ἡμέτερος ἐπὶ τῆς ἀλώσεως Ἰωάννης Κορέσης, πανίσχυρος, ὡς εἶπον, κυρίως διὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει θέσιν του, διὰ τὴν φιλίαν του τὴν στενὴν πρὸς τὸν πατριάρχην, πρὸς τοὺς Ζυγομαλάδες, πρὸς τοὺς Τούρκους.

Ἀν γνωρίζω ἂν πρέπη νὰ φθάσωμεν μέχρι τοῦ σημείου ἐκείνου εἰς ὃ ἔφθασαν οἱ Ἰουστινιᾶναι καὶ μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ἱστοριογράφους των, οἵτινες διισχυρίσθησαν ὅτι, δῆθεν, ὁ Κορέσης οὗτος μὲ τὸ κόμμα του τὸ ἀντικαθολικὸν προεκάλεσε καὶ ἐπετάχυνε τὴν κατάληψιν τῆς Χίου ὑπὸ τῶν Τούρκων, διὰ τῶν γνωριμιῶν του ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἔνθα συνήθως διέτριβε. Ἄν συνδυάσωμεν καὶ τὴν ἀντιπροσωπείαν τῆς Βενετίας ἣν εἶχε, δὲν θὰ δυσκολευθῶμεν νὰ τὸν δεχθῶμεν ὡς ἐχθρὸν τοῦ γενοατικοῦ καθεστώτος. Ὁ Ἰωάννης ὑπῆρξεν ἱατρὸς πολυμαθέστατος καὶ ἀνθρῶπος τῶν γραμμάτων σπουδᾶσας ἐν Ἰταλίᾳ. Ὁ Κρούσιος λέγει περὶ αὐτοῦ : *doctissimus Chii medicus erudite scribit et litteras bene pingit*. Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν, ἃς ἀντήλλαξε μετὰ τοῦ πατριάρχου Μελετίου Πηγᾶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Ὀρθοεκευτικῆς ἔριδος τῶν ὀρθοδόξων καὶ καθολικῶν ἐν Χίῳ, φαίνεται ὅτι ἦτο ὁ κορυφαῖος τῶν ἐντοπίων καὶ ὁ ὀξύτερος ἐν τῷ χειρισμῷ καὶ τῇ διεξαγωγῇ τοῦ ἀγῶνος, ἔχων συνεπικούρους καὶ συναγωνιστὰς τὸν Λεονάρδον Μινδόνιον καὶ τὸν Γεώργιον Σεβαστόπουλον. Ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν Μάξιμον τὸν Μαργούνιον συνεδέετο πολὺ, σφῶνται δὲ τρεῖς τούτου ἐπιστολαὶ πρὸς αὐτόν, ἐν δὲ τῇ Τουρκογραικῇ καὶ ἐπιστολαὶ τοῦ Ἰωάννου πρὸς Μητροφάνην τὸν Γ', ἄλλας δὲ δύο του ἐπιστολὰς πρὸς αὐτὸν ἐδημοσίευσεν καὶ ὁ Ἀθ. Κεραμεύς. Ἀνεμίχθη ὁ Ἰωάννης ἢ μᾶλλον ἐρωτοστάτησεν εἰς τὴν ἐγκατάστασιν Μητροπολίτου ἐν Χίῳ, χηρεύοντος τοῦ θρόνου τῆς Χίου ἀπὸ τοῦ 1385 ἔως. Ἡ δρᾶσις του ἠῤῥησε ἔτι πλέον ἐξ ὅτου ἤρχισαν οἱ μεγάλοι ἀγῶνες τοῦ Μελετίου Πηγᾶ καὶ τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως, μεθ' ὧν στενῶς συνεδέετο καὶ συνηγωνίσθη καὶ οὗς ἐφιλοξένησε, ὡς γνωστόν, καὶ ἐν Χίῳ. Εἰς τιμὴν μάλιστα τοῦ μεγάλου Κυρίλλου Λουκάρεως, ὁ ναὸς τῆς Παναγίας, ἐν ᾧ ὁμίλησε κατὰ τῶν καθολικῶν, καὶ δὴ τῶν Ἰησουϊτῶν, ὠνομάσθη ἔκτοτε καὶ μέχρι τῶν χρόνων ἡμῶν : Παναγία ἢ Λουκαριώτισσα.

Οἱ καθολικοὶ κατηγόρησαν τὸν Κορέσην καὶ ἄλλους ἀκόμη συγγενεῖς του ὡς διαμαρτυρομένους καὶ μάλιστα τὸ ἔτος 1612 εὗρισκω εἰς τὸ λατινικὸν ἀρχεῖον ἓνα Κορέσην μὲ τὴν ἐξῆς διάκρισιν : *detto diamartyro* : ἦτοι ὁ ἐπι-

λεγόμενος διαμαρτυρούμενος. Ταῦτα πάντα δηλοῦσιν ἄνδρα ἀγώνων, πυγμῆς, χαρακτηριστικὸν δ' εἶναι τὸ γνωστὸν λόγιον τῶν Χίων τὸ ὅποσον διεσώθη καὶ μέχρις ἡμῶν ἔκτοτε : «Σὰν ἀρέσει τοῦ Κορέση, ὅλουνοῦ τοῦ κόσμου ἀρέσει», τὴν ἦτο ἡ παντοδυναμία του καὶ ἡ ἐπιρροή.

Ἄγνωστος εἶναι ὁ χρόνος τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Εἰς τὰ χειρόγραφα τοῦ Γενναδίου Σχολαρίου τῆς Λαυρεντιανῆς Βιβλιοθήκης, εὗρέθη τόδε τὸ σημείωμα γραφὲν ὑπὸ φίλης χειρὸς μεταγενεστέρας. «Αἰωνία σου ἡ μνήμη, αἰωνία σου ἡ μνήμη ἀδελφε ποθεινότατε, Ἰωάννη Κορέση, ᾧ ἦν κτῆμα ἡ βίβλος αὕτη—οἴμοι, οἴμοι, οἴμοι, οἴου ἐστέρημαι ὁ δέιλαιος ἀγαθοῦ !».

Κατόπιν τῶν ὧσων διέλαβον συντομώτατα βιογραφοῦσα τοὺς μεγάλους τούτους ἄνδρας, εἶναι νομίζω αὐτονόητον καὶ πασιφανές, ὅτι ἐμπιστευθεῖσα ἡ Χίος τὸ μέγα ζήτημὰ της περὶ ἐπικυρώσεως καὶ συμπληρώσεως τῶν ἐλευθεριῶν της εἰς τὰς χεῖράς των, δικαίως ἀπεκόμισε πλήρη τὴν νίκην. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἐγνώριζον καλῶς τὰ πράγματα, ἔβλεπον ἐκ τοῦ ἐγγὺς τὴν κατάρρευσιν τῶν μισητῶν Γενοβέζων καὶ τὴν ὑπεροβήθουν· τοὺς Τούρκους ἐγνώριζον καὶ ἐπλησίαζον πολὺ καὶ ἐπενέβησαν εἰς τὴν κατάλληλον ὥραν, ἕκαστος μὲ τὴν δύναμιν καὶ μὲ τὰ μέσα του. Οὗτοι ἐγνώριζον ποῖαι ἐλευθερίαι εἶχον χορηγηθῇ εἰς τοὺς Κυκλαδίτας καὶ εἰς τοὺς Δωδεκανησίους, ἐμελέτησαν τὰς ἐλλείψεις των, τὰς συνεπλήρωσαν, συνέταξαν τὰ αἰτήματά των καὶ τότε ἦλθον ὥς ἀντιπρόσωποι τῆς νήσου πρὸς τὸν Σελὶμ Β', ὅστις ἐξέδωκε κατὰ Μάρτιον τοῦ 1567, ἐν ἔτος σχεδὸν μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς νήσου, τὸν περίφημον ἀκτιναμὲν ἐφ' οὗ ἐστηρίζοντο αἱ χιακαὶ προνομίαι.

Εἰς τὰ διασωθέντα τοῦ Χίου Ἰακώβου Παλαιολόγου ἔχομεν καὶ μίαν ὁραίαν σχετικὴν λεπτομέρειαν, καθ' ἣν μετὰ τὴν ἀπονομὴν τῶν προνομίων, λέγεται, ὅτι ὁ Σουλτάνος Σελὶμ ἔγραψε τοῖς Χίοις τήνδε τὴν λακωνικωτάτην ἐπιστολήν :

«Τὴν φορολογίαν ὑμῶν, ὦ Χίοι, ἡλαφρώσαμεν. Νῦν δὲ διὰ τῶν ἔργων ὑμῶν θ' ἀποδείξετε, ἔαν εἴσθε ἀξιοὶ τῆς τοιαύτης ἡμῶν εὐνοίας. Ἡμεῖς ἐκρίναμεν ὅτι δεόν νὰ μέινετε ἀτελεῖς, διότι παρὰ τῶν φίλων δὲν πρέπει νὰ ζητῶμεν χρήματα, ἀλλὰ μόνον πίστιν.»

Οἱ δὲ Χίοι φέρονται ὥς ἀποκριθέντες ὧδε :

«Ἡμεῖς θέλομεν αἰωνίως σοι ὀφείλει χάριτας, διότι ἐπετύχομεν τοῦ ἔργου τῇ Σῇ γενναιοδωρίᾳ καὶ οὐχὶ τῇ ἡμετέρᾳ ἀξίᾳ. Ἡμῖν τόδε παρήγορον, ὅτι ἐνίκησαμεν οὐχὶ διὰ τῆς γενναιοδωρίας, ἀλλὰ ἕνεκα τῆς φιλίας Σου !»

Ἐν ταῖς *Convenzioni di Scio*, γίνεται λόγος περὶ τῶν Χρυσοβούλλων λόγων, οἱ ὅποιοι ἐλέγοντο εἰς τὸν τόπον *προστάγματα* καὶ τοὺς ἔχοντας τοιαῦτα χρυσόβουλλα χρυσοβουλλάτους ἀπήλλασον διαφορῶν υποχρεώσεων ἃς ἀπαλλαγὰς ἐτήρησαν καὶ οἱ Γενοᾶται καὶ οἱ Τούρκοι οὔτινες μᾶλλον ἐπέτρεψαν εἰς τοὺς Χίους ἀκριβῶς νὰ ἔχωσι ἃς προνομίας εἶχον. Ἀλλὰ δὲν ἦσαν μόνον ἄτομα οἱ λεγόμενοι *Χρυσοβουλλάτοι*, ἦσαν καὶ αἱ μοναί, καὶ αἱ συν-

τεχνίαι τὰς ὁποίας ἀνεγνώρισαν οἱ Γενοβέζοι, ἀφ' οὗ μαρτυρεῖται γραπτῶς ὅτι καὶ κληρὸς καὶ ἄρχοντες καὶ συντεχνίαι εἶχον τὰς οἰκείας θέσεις εἰς τὴν παρέλασιν ἣτις ἐγένετο κατὰ τὰς ἐπισήμως ἡμέρας πρὸ τῶν ἐν τῷ φρουρίῳ ἀρχόντων. Οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτοὶ τοῦ λαοῦ ἐλέγοντο *δεπουτάτοι*, αὐτὸ δὲ τὸ ὄνομα τοὺς εὐρίσκομεν νὰ ἔχουν μόλις κατελήφθῃ ἡ Χίος ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ὥς καὶ εἰς ἔγγραφα τοῦ γενοατικοῦ ἀρχείου, τὸ ὁποῖον, χάριν τῆς ἱστορίας τῆς ἐν Χίῳ Γενοατοκρατίας, ἐπιμελῶς ἠρευνήσαμεν. Εἰς Γενοατοκρατικὸν ἔγγραφον τοῦ *archivio Governatori* φύλλον 711, 803 τοῦ ἔτους 1471 ζητεῖται ἀπὸ τοὺς ἐπίσκοπον καὶ τοὺς δεπουτάτους τῆς Χίου χρηματικὴ συνδρομὴ δι' ἀνάγκας ἄλλης γενοατικῆς ἀποικίας τοῦ Καρρᾶ· εἰς ἄλλο ἔγγραφον τοῦ 1511 οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ χιακοῦ λαοῦ, Ἕλληνες ἐκ τῶν εὐγενεστάτων, ἀπευθύνονται πρὸς αὐτὴν τὴν Δημοκρατίαν τῆς Γενούης μὴ εὐρίσκοντες δίκαιον παρὰ τῶν τοπικῶν ἀρχῶν, διὰ ζήτημα τῆς Νέας Μονῆς, ἄλλος δὲ ἀρχων, ὀνόματι Δομέστικος, ζητεῖ νὰ μὴ καταπατηθῶσι τὰ παλαιὰ τοῦ προνόμια κτλ.

Ἐπειδὴ καὶ βραδύτερον κύριον ἔργον τῶν γερόντων ἢ δεπουτάτων ἦτο ἡ εἰσπραξις τοῦ ἐτησίου φόρου καὶ ἡ εὐθύνη μεγάλῃ τούτων ἔναντι τῶν Τούρκων, καὶ ἐπειδὴ βλέπω ὅτι καὶ ἐπὶ Γενοατῶν, ἀπὸ τοὺς δεπουτάτους ἐζητεῖτο ἡ εἰσφορὰ καὶ ἐπὶ Ρωμαίων ἀκόμη, τρεῖς εἶναι οἱ ὑπόλογοι τοπικοὶ ἄρχοντες καὶ ἐπὶ Βυζαντινῶν οἱ γέροντες εἶναι εἰσπράκτορες τῶν φόρων ἄγομαι νὰ δεχθῶ ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ ἀρχικὴ μορφή τῆς δημογεροντίας : ἡ εὐθύνη δηλ. τῆς εἰσπράξεως τῶν φόρων.

Ἡ ἀρχὴ αὕτη ἐνεδύθη, φυσικῶς τῷ λόγῳ, καὶ ἀρχικῶς καὶ σὺν τῷ χρόνῳ δύναμιν ἱκανὴν διὰ τὴν ἐνέργειαν καὶ ἐκτέλεσιν τῆς ἐντολῆς ταύτης, ἣτις ἀνέκαθεν ἐμφανίζεται ὥς ἡ σπουδαιότης. Ἴσως, διαρκούσης τῆς γενοατοκρατίας, πρέπει νὰ ταυτίσωμεν τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ λαοῦ τῆς Χίου Ἕλληνας μὲ τοὺς *κοδεσπότας* (*οἰκοδεσπότας*) ἢ *συνδεσπότας* ἢ *πρωτογέροντες*, ὥς ἀκριβῶς ὀνομάζονται εἰς τὰ γενοατικὰ ἔγγραφα. Οὗτοι ἦσαν δώδεκα εἰς ὅλην τὴν νῆσον, ἀνὰ εἷς εἰς ἕκαστον διαμέρισμα. Ἦσαν δὲ οὗτοι ὑπόλογοι ὥς φαίνεται—τοῦτο εἶναι τὸ σοβαρὸν—καὶ διὰ τὸν φόρον καὶ διὰ τὴν παραγωγὴν, διότι ὁ φόρος ἐδίδετο εἰς εἶδος. Ἐκτὸς ταύτης τῆς ὑποχρεώσεως εἶχον καὶ τὴν τῶν δώρων πρὸς τοὺς ἄρχοντας, τὰ ὁποῖα οἱ μὲν γενοᾶται μᾶς γνωρίζουν ὅτι ἐλέγοντο *ξένια* καὶ τότε ἀκόμη, ἡ δὲ ἡμετέρα λαϊκὴ παράδοσις *κανίσκια*. Ἐγὼ αὕτη ἤκουσα χίον γέροντα εἰς ὑπηρεσίαν φραγκικοῦ κτήματος ὄντα νὰ λέγῃ : «Ἔτσι εἶναι οἱ φράγκοι, θέλουν νὰ τοὺς κανισκεύεις», δηλαδὴ νὰ τοὺς φιλοδωρῇς.

Ἐπὶ Γενοατοκρατίας ἐν Χίῳ ἦσαν ἀνεγνωρισμένοι ὄργανισμοὶ ὁμοτέχνων, περὶ ὧν γίνεται λόγος εἰς τὴν χιακὴν μετὰ τῆς Γενούης ἀλληλογραφίαν. Ὅτε εἶχον ἔλθει ἐκ Γενούης νὰ ἐγκατασταθοῦν εἰς Χίον, διαρκούντος τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ξένοι τεχνῖται μετὰξῃς, οἱ ἡμέτεροι ἐξωργίσθησαν καὶ κατώρθωσαν νὰ τοὺς ἐκδιώξουν ἐνωθέντες εἰς ὄργανισμούς, κληθέντας τῶν *Μεταξά-*

δων, οἱ ὅποιοι εἶχον τὰ ἐργαστήριά των εἰς τὴν συνοικίαν τῆς πόλεως τὴν καλουμένην ὁ *Μεταξοφόρος*, ἥτοι Μετάξης φόρος, τουτέστιν ἀγορά. Παρεμπιπτόντως λέγω καὶ ὅτι οἱ συσσωματωμένοι ὁμότεχνοι ἦσαν ἐγκατεστημένοι εἰς ἴδια τμήματα, τὰ ὅποια καὶ ἔδωσαν τὰ ὀνόματά των εἰς διαφόρους συνοικίας τῆς πόλεως. Φερ' εἰπεῖν : ἡ Βλατταρειά, τὰ Γναφαρειά, τὰ Γουναρειά, τὰ Μακελλειά, τὸ Τσουκαλειό, τὰ Ἀργαστηράκια, *Μεταξοφόρος* κλπ.

Εἰς τὰ ἐκδοθέντα ὑπὸ τοῦ Χρ. Μαυροπούλου τουρκικὰ ἔγγραφα Χίου, ἀναφέρονται τινα καὶ περὶ συντεχνιῶν, ἢ ἐснаφίων (συναφιῶν). Ἐπὶ τουρκοκρατίας γνωρίζομεν ὅτι ἕκαστον ἐσνάφιον εἶχεν ἴδιον ναόν, ὅπως ἔχει καὶ σήμερον καὶ ὅπου ἕκαστον κάμνει ἀνελλιπῶς τὴν ἐορτὴν κατ' ἔτος πανηγυρικῶς. Οὕτως ἐπανερχεται τις εἰς τὰ παλαιὰ ἐπιγραφικὰ κείμενα, κατ' ἃ οἱ *ὄμλοι* ἢ *θίασοι*, ὥς ἐλέγοντο καὶ ἐν Χίῳ τότε, εἶχον τὸν ὀργανισμόν των, τὰς ἐορτάς, τὰς φράτρας, δηλ. τὰ ἰδικά μας ἀδελφάτα.

Ὅταν παρέλαβεν ὁ Πιαλῆ - πασᾶς τὴν Χίον ἀπὸ τοὺς γενοάτας Ἰουστιάνας, ἀνέθηκε τὴν ἐσωτερικὴν τῆς διοίκησιν εἰς τρεῖς ἄνδρας. Οὗτοι θὰ ἦσαν ἀσφαλῶς οἱ δημογέροντες ἐκείνου τοῦ ἔτους, τοὺς ὁποίους εὗρεν, ὥς ἐκπροσώπους τοῦ φορολογουμένου λαοῦ, ἦσαν δὲ οὗτοι οἱ Ζωρζῆς Βοῦρος, Ἀντώνιος Γαβρᾶς καὶ Μιχαὴλ Ἀληθινός.

Ὁ Ἰάκωβος Παλαιολόγος ἐπισκεφθεὶς μικρὸν μετὰ τὴν ἄλωσιν τὴν νῆσον τοὺς ἀποκαλεῖ *βιλλάνους* (=villani), διότι φαίνεται ν' ἀντιπροσώπευον καὶ τὰ ἄλλα, πλὴν τῆς πόλεως, τμήματα τῆς Χίου, εἰς ἃ τὴν διήρσαν καὶ οἱ Γενοᾶται, τὴν Ἐπανωμεριανὴν ἢ Ἐπανωχώραν, τὴν Κατωμεριανὴν ἢ Κατωχώραν καὶ τὴν Χώραν, ἥτοι τὸ μῆσον μῆμα τῆς νήσου. Οὕτω καὶ τότε τρεῖς ἔμειναν οἱ δεπουτάτοι τῆς νήσου ἢ δημογέροντες, ἃν καὶ δὲν συμφωνοῦν περὶ τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν, οἱ περὶ Χίου γράψαντες.

Ὁ Μιχ. Ἰουνστινιάνης τοὺς λέγει τέσσαρας κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα, αἶρε-
τοὺς ἄρχοντας, «τοὺς ὁποίους ἐκλέγει τὸ Συμβούλιον διὰ νὰ κυβερνῶσι». Ἐπειδὴ δὲ ἐνταῦθα γίνεται λόγος περὶ συμβουλίου, πρέπει νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ὁ Μιχαὴλ ἐννοεῖ ὅ,τι ἴσχυσεν ἐπὶ Γενοατῶν, ὧν ἦτο αὐτὸς ἀπόγονος. Φαίνεται ὅτι τὸ λεγόμενον *consiglio piccolo* ἐξέλεγε τοὺς δεπουτάτους, τοπικοὺς ἄρχοντας τῆς νήσου. Τούτου δὲ τοῦ συμβουλίου συνέχεια ἦτο καὶ τὸ ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ἀποτελούμενον ἐκ τῶν *προεστώτων* ἢ *προεστῶν* δηλ. τῶν διατελεσάντων ἤδη ἀρχόντων, ὑπερ ἐξέλεγε τοὺς νέους. Δέον δὲ νὰ τονισθῇ, ὅτι τοῦ αὐτονομικοῦ πολιτεύματος, τὸ ὅποιον ἐφήρμοσαν οἱ Γενοᾶται ἐν Χίῳ, τὰ πλεῖστα στοιχεῖα περιελήφθησαν καὶ εἰς τὸ ἐπικυρωθὲν ὑπὸ τοῦ Σελίμ Β' νέον, ὃς εἴπωμεν, πολίτευμα τῆς Χίου.

Δὲν πρέπει νὰ φανῇ παράδοξον ὅτι δὲν ἔχομεν πολλὰς εἰδήσεις περὶ τοῦ τότε πολιτεύματος τῶν Χίων, διότι αἱ ὑπάρχουσαι πηγαὶ ἀναφέρονται εἴτε εἰς τὰς σχέσεις τῶν Γενοατῶν πρὸς τοὺς Χίους εἴτε τῶν Τούρκων πρὸς αὐτούς, οὐχὶ ὅμως καὶ πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν αὐτῶν τῶν Χίων.

Ὡπωσδήποτε ἐν ἀρχῇ, οἱ δεπουτᾶτοι εἶναι τρεῖς ὁρθόδοξοι καὶ εἰς καθολικὸς καὶ τοῦτο διετηρήθη μέχρι τοῦ 1694, ὅτε, ἡττηθέντων τῶν βενετῶν ἐν Χίῳ, καὶ μειωθείσης ἀνυπολογίστως τῆς δυνάμεως τῶν καθολικῶν, ἐξηρέθη ὁ εἰς καθολικὸς καὶ ἔμειναν τρεῖς ὁρθόδοξοι μέχρι τοῦ 1840, ἀπὸ τοῦ χρόνου δ' ἐκείνου μέχρι τῆς κυρώσεως τοῦ περὶ βιλαετίων νόμου, ἔτους καταργήσεως τοῦ θεσμοῦ τῶν δημογερόντων, ἔμειναν μόνον τρεῖς Ἕλληνες. Τὸ ὄνομα δεπουτᾶτοι ἔμεινε μέχρι καὶ τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, ἔκτοτε δ' ἐκλήθησαν οὗτοι γέροντες καὶ δημογέροντες.

Ὡς βάσις τοῦ ἐπὶ Τουρκοκρατίας αὐτονόμου πολιτεύματος τῶν Χίων θεωρεῖται ὁ περίφημος ἀκτιναμὲς τοῦ Σελὶμ Β', ἄγνωστος καὶ αὐτὸς τέως, τοῦ ὁποίου ἡ ἀνεύρεσις ὀφείλεται εἰς τὸν πατέρα μου. Ὁ ἀκτιναμὲς οὗτος δὲν εἶναι πρῶτον ἔγγραφον παροχῆς αὐτονομίας, ὡς ἐλέγχθη, ἀλλὰ βελτίωσις σημαντικὴ τῶν ὅρων τῆς αὐτονομίας, ἧς ἔνεκα βελτιώσεως ἡδυνήθησαν οἱ Χῖοι νὰ ἐργασθῶσι σπουδαίως εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ νὰ πλουτίσουν ἑαυτοὺς τε καὶ τὴν πατρίδα των, τῆς ὁποίας τὴν ἀπελευθέρωσιν ἀνέμενον μεθ' ὑπομονῆς, μὴ θέλοντες νὰ αἵματοκυλισθῇ αὕτη ἐκ νέου.

Ὅφειλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι οἱ Χῖοι ἔζησαν καλῶς ἐπὶ τῶν Τούρκων μέχρι τῶν χρόνων τῆς Ἑλλήν. ἐπαναστάσεως ὅποτε πλεῖστοι κατεσφάγησαν ἢ ἡχμαλωτίσθησαν ἀδίκως κατόπιν μιᾶς ἀθέου ἀπελευθερωτικῆς, δῆθεν, ἐπιχειρήσεως τῶν Σαμίων. Αἱ περιπέτειαι τέλος τῆς νήσου ἔπαυσαν ὅταν ἔφθασεν ἡ γλυκεῖα ἡμέρα τῆς ἀπελευθερώσεως, διὰ γενναίων θυσιῶν τοῦ τε ἐνδόξου ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ τῶν ἐντοπίων, ἐν ἔτει 1912—1913, θυσιῶν, ἃς εἶδον καὶ ἔζησα καὶ ἐθαύμασα ἐκ τοῦ ἐγγύς, κατὰ τὰς ἱερὰς ἐκεῖνας ἡμέρας.

Α. Κ. ΣΑΡΟΥ